

Označavanje riječi:

- § Naslovi djelâ napisani su *kurzivom* (osim ako su navedeni kao kratica).
- § Riječi na valarskom napisane su **podebljano**.
- § Relevantne riječi na quenyi (quendijskom) napisane su **plavom** bojom.
- § Jezik riječi koje ne pripadaju ni valarskom ni quendijskom posebno je naznačen u tekstu. Takve su riječi napisane **zelenom** bojom.
- § Osnove riječi u primitivnom vilenjačkom jeziku napisane su VELIKIM SLOVIMA.

Izgovor nekih glasova:

- § **æ** (vjerojatno) veoma otvoreni prednji samoglasnik (kao u riječi **ash** u engleskom).
- § **ð** zvučni (inter)dentalni frikativ (blizak glasu th u engleskom **the**).
- § **þ** bezvučni dentalni frikativ (sličan th u engleskom **thing**). Izgovara se analogno kao kod **ð**, osim što u ovom slučaju glasnice ne vibriraju.
- § **ʒ** zvučni velarni frikativ; frikativni ekvivalent glasa g (pisan i kao gh u orkovskoj riječi **ghâsh**, u hrvatskom se javlja u frazi 'bih ga').
- § **ch** bezvučni velarni frikativ (kao u njemačkoj riječi **ach**, hrvatskim riječima **jahati**, **hvatati**).

Djela spomenuta u tekstu:

- § **Ainulindale** sastavni dio Silmarilliona, vilenjački ep o stvaranju Svemira
- § **WJ** Rat Dragulja (eng. War of the Jewels), X. dio Povijesti Međuzemlja (eng. History of Middle-earth)
- § **UT** Nedovršene pripovijesti (eng. Unfinished Tales)
- § **LotR** Gospodar Prstenova (eng. The Lord of the Rings)
- § **Namárie** Galadrielina pjesma u Lórienu, Prstenova družina
- § **Quendi i Eldari** lingvistički esej, dio WJ
- § **ETYM** Etimologije, dio LR:358 (eng. The Etymologies)
- § **LR** Izgubljena cesta (eng. The Lost Road)
- § **Pisma** Pisma J.R.R. Tolkiena (eng. Letters of J.R.R. Tolkien)
- § **RGEO** Cesta ide navijeke dalje (eng. The Road Goes Ever On)
- § **PM** Narodi Međuzemlja (eng. Peoples of Middle-earth)

Valarski jezik

Zvan također i *valian*, i, na quendijskom, **valya** ili **lambe valarinwa**

ZAMIŠLJENA POVIJEST

Valari su osmislili svoj vlastiti jezik, bez sumnje najstariji od svih jezika Arde. Oni, međutim, nisu imali potrebu za govornim jezikom; bili su andeoska bića sposobna za telepatsku komunikaciju. Ali, kako se kazuje u *Ainulindaleu*, "Valari si uzeše obličje i boju", kada su ušli u Eau na početku vremena. Postali su samoutjelovljeni. Kako je primijetio Pengolodh, znalac Gondolina, "stvaranje lambea, jezika, glavna je karakteristika utjelovljenih. Valari, uobličivši se na ovaj način, bi neizbježno, tijekom svoga duga boravka na Ardi, na poslijetku načinili

svoj vlastiti lambe." (WJ:397). Ovo je nesumnjivo uistinu i bio slučaj, jer se valarski jezik spominje već u drevnoj nauci Noldora.

Kada su Eldari stigli u Valinor, Valari i Maiari brzo su usvojili quenyu (u daljnjem tekstu quendijski), i ponekada je koristili i među sobom samima. Ipak, valarin (u daljnjem tekstu valarski) nije ni u kom slučaju bio istisnut od strane quendijskog, i još se mogao čuti kada su Valari održavali važna vijećanja. Kako piše Rúmil od Tiriona, "jezici i glasovi Valara su snažni, strogi i neumoljivi, ali i žustri i suptilni u svojim kretnjama, čineći time zvukove koje je nama teško patvoriti; njihove su riječi uglavnom dugačke i hitre, poput blještavila mačeva, ili šuštanja lišća na vjetru, ili pada kamenja u planinama." Pengolodh je, međutim, ujedno i manje poetičan, i manje udvoran: "Očito je da se zvuk valarskog jezika činio neprijaznim vilenjačkim ušima." (WJ:398) Valarski je jezik koristio mnoge glasove koji su bili strani u usporedbi sa vilenjačkim jezicima.

Svejedno, quendijski je posudio neke riječi iz valarskog, iako su se one počesto morale uvelike promijeniti ne bi li se prilagodile restriktivnoj fonologiji plemenitog vilenjačkog jezika. Tako u *Silmarillionu* pronalazimo riječi **Ezellohar** 'Zeleni brežuljak', i **Máhanaksar** 'Prsten Usuda'. Ovo su strane riječi u quendijskom jeziku, usvojene i prilagođene iz valarskog **Ezellôchâr** i **Mâchananaškad**. Imena Valara, **Manwe**, **Aule**, **Tulkas**, **Orome** i **Ulmo**, posuđenice su iz valarskog: **Mânawenûz**, **Azûlêz**, **Tulukastâz**, **Arômêz** i **Ulubôz** (ili **Ullubôz**), kao i ime Maie **Ossea** (**Ošoşai**, **Oşşai**). Imena Maie **Eonwea** i Valie **Nesse** također se čine posuđenicama usvojenima iz valarskog, ali izvorni oblici njihovih imena nisu zabilježeni.

Ponekad quendijska riječ izvedena iz valarskog nema posve isto značenje kao izvorna riječ. Quendijska riječ **aksan** 'zakon, pravilo, zapovijed' izvedena je iz glagola **akaşân** u valarskom, koji navodno znači 'On kaže', gdje je 'On' sam Eru. Vanyari, koji su češće bili u doticaju sa Valarima od Noldora, usvojili su i više riječi njihova jezika, poput **ulban** 'plav' (izvorna valarska riječ nije poznata). Međutim, sami su Valari poticali vilenjake da prevode valarske riječi u svoj vlastiti jezik, radije nego da ih usvajaju prilagođavajući njihove izvorne valarske oblike, a to su oni često činili: imena **Eru** 'Jedini, Bog (kao osobno ime)', **Varda** 'Uzvišena', **Melkor** 'Onaj koji se uzdiže u moći', kao i neka druga, u potpunosti su vilenjačka, ali ujedno i prijevodi valarskih imena. U WJ:402-403 može se naći popis tako prevedenih riječi i imena.

Na zagonetne načine valarski je utjecao i na druge jezike osim quendijskog. Tako je zanimljivo da se valarska riječ **iniðil** 'ljiljan, ili drugi veliki zaseban cvijet' javlja u adûnajskom (númenórejskom) kao **inzil** 'cvijet' (kao u imenu **Inziladûn** 'Cvijet Zapada' UT:227). Kako je valarska riječ mogla ući u adûnajski? Preko vilenjaka, možda čak Vanyara, koji su posjećivali Númenor? Preko khuzdula, ako je Aule ovu riječ odabrao za jezik koji je načinio za patuljke? Malo je sumnje da je govor predaka edaina bio pod jakim utjecajem patuljačkog. Ne postoji zapis da je ikoji Vala ikada posjetio Númenórejce i izravno s njima razgovarao, a čak i da jest, zacijelo bi koristio jezik koji bi oni mogli razumjeti, a ne valarski.

Čini se i da je (barem) jedna riječ iz Sauronova Crnog govora posuđenica iz valarskog; **nazg** 'prsten' se doima izvedenim iz **naškad** (ili **anaškad**? Riječ se javlja samo u složenici **Mâchananaškad**, te ne možemo biti sigurni u njezin točan oblik). Budući je bio Maia, Sauron bi poznavao valarski.

Je li se "besprimjesni" valarski ikada mogao čuti izvan Blaženog kraljevstva? Maia Melian bi ga poznavala, ali očito nije imala često prilike govoriti ga za vrijeme njena utjelovljenja kao kraljice Doriatha. Mnogo kasnije, u Trećem dobu, Istari bi ga znali: može se nagađati jesu li (i bi li) ga upotrebljavali među sobom samima. Kada je Pippin uzeo palantír od Gandalfa koji je spavao, kazano je da se čarobnjak "pomaknuo u snu i promrmljao riječi koje su se doimale od stranog jezika" (LotR: Dvije kule). Je li to mogao biti valarski, izgovoren od Maie Olórina dok je spavao? (međutim, gledano kronološki sa strane Tolkienova razvoja valarskog, uopće

nije sigurno da je on uopće zamišljao zaseban valarski jezik u doba pisanja *Gospodara Prstenova*; vidjeti poglavlje Povijest razvoja jezika).

POVIJEST RAZVOJA JEZIKA

Tolkienove zamisli o jeziku Valara mijenjale su se tijekom vremena. Njegova izvorna zamisao bila je o valarskom kao pretku svih vilenjačkih jezika - da se primitivni vilenjački pojavio pri nastojanju vilenjaka kod Kuiviéna da od Oromea nauče valarski (vidjeti LR:168). Ova je zamisao kasnije odbačena; u tiskanom *Silmarillionu* vilenjaci su izmislili svoj vlastiti govor prije nego li ih je pronašao Orome. Jedno vrijeme je cijeli koncept valarskog jezika bio sasvim napušten. 1958. godine Tolkien je u pismu Rhoni Beare napisao da "Valari nisu posjedovali svoj vlastiti jezik jer za njim nisu imali potrebe" (Pisma:282). Međutim, nedugo kasnije, u eseju *Quendi i Eldari* iz cca. 1960. godine, valarski se jezik ponovno pojavio, iako sada zamišljen u mnogome drugačiji od vilenjačkih jezika, i zasigurno ne kao njihov predak (WJ:397-407). Kao što je već napomenuto, quendizirane valarske riječi javljaju se u objavljenom *Silmarillionu*: [Ezellohar](#) i [Máhanaksar](#).

U ranijim se izvorima može pronaći vilenjačka etimologija imena koja je Tolkien kasnije razjasnio kao posuđenice iz valarskog. Tako je, npr., ime [Aule](#) 'bog umijeća' izvedeno iz osnove GAWA 'izmisliti, izumiti, dosjetiti se' (ETYM). Valarsko ime [A3ûlêz](#) pojavilo se kasnije.

Predloženo je da je Tolkienova inspiracija za valarski možda bio drevni babilonski; neke stil valarskog podsjeća na riječi poput Etemenanki, ime velikog babilonskog zigurata (kule). Takva je mogućnost, međutim, čisto nagađanje, i možemo se s pravom zapitati zašto bi Tolkien uzeo babilonski za koncept jezika bogova njegovih mitova. Vjerojatnije je da je stremio posebice osebujnom stilu, s obzirom da je to trebao biti jezik posve nezavisan od vilenjačkih, i još više, jezik izmišljen i govoren od bića veličajnijih i moćnijih i od vilenjaka i od ljudi.

USTROJSTVO VALARSKOG JEZIKA

Valarski koristi veliki broj glasova, i Tolkien je koristio natprosječan broj grafema u njegovu pisanju. Jezik sadrži najmanje sedam samoglasnika, **a**, **e**, **i**, **o**, **u** (koji mogu biti kratki i dugi), **æ**, i posebnu, otvorenu inačicu samoglasnika **o**, vjerojatno negdje između **a** i **o**. Spiranta (frikativa) je popriličan broj: **ð**, **þ**, **z**, te **ch** (zanimljivo, **f** nije nigdje zabilježeno op. pr). Plozivi uključuju zvučne **b**, **d**, **g**, te bezvučne **p**, **t**, **k**. U izvorniku nalazimo i dvografe **ph**, **th**, **bh**, **kh** koji vjerojatno predstavljaju aspirirane plozive; ovi su dvografi zamijenjeni sa **p^h**, **t^h**, **b^h**, **k^h**.

Postoje i najmanje tri sibilanta, **z**, **s**, i **š**. Potvrđena su dva nazala: **n** i **m**. Poznati su također i vibrant **r**, lateral **l**, te polusamoglasnici **j** (u izvorniku **y**) i **w**.

Većina je riječi oblika (samoglasnik-)suglasnik-samoglasnik-suglasnik... itd., sa nekoliko suglasničkih skupova: **br**, **lg**, **ll**, **gw** (možda se radi i o jedinstvenom glasu u ovom slučaju), **šk**, **st** potvrđeni su u sredini riječi.

Množinski infiks (umetak) **-um-** javlja se u riječi **Mâchanâz**, mn. **Mâchanumâz** 'Autoriteti, q. [Aratar](#)'.

To je sve što možemo s pouzdanošću reći o gramatici valarskog (vidjeti još unos **ajanûz** u popisu riječi vezano za *možebitni* derivacijski nastavak.

Riječ **dušamanûđân** 'oskrvnjen' je vjerojatno pasivni particip (glagolski pridjev trpni). Kad bismo poznavali glagol 'oskrvniti' mogli bismo izdvojiti i definirati morfeme korištene za tvorbu pasivnih participa. Međutim, jedini zabilježen glagol jest **akašân**, koji navodno znači 'on kaže'. Prema tome bi se ova riječ vjerojatno dala rastaviti na korijene 'reći', te afikse koji bi označavali osobnu zamjenicu 'on' i glagolsko vrijeme (prezent?), međutim, to ne znamo ni sa približno dovoljnom sigurnošću napraviti.

Kako je Rúmil napomenuo, riječi, posebice imena, teže biti poprilično dugački, i do osam slogova kao u **Ibrîniđilpat^hânezal**, q. **Telperion**.

Sva znana imena Valara završavaju na **-z**: **Ažûlêz** q. **Aule**, **Arômêz** q. **Orome** (vidjeti popis riječi vezano za izgovor), **Mânawenûz** q. **Manwe**, **Tulukastâz** q. **Tulkas**, **Ulubôz** ili **Ullubôz** q. **Ulmo**. Ostala imena ne sadrže ovaj nastavak, čak ni ime Maie **Ossea**, valarski **Ošošai**, **Oššai**. Možda je značajno da riječi **ajanûz** q. **ainu** i **Mâchanumâz** q. **Aratar** imaju isti završetak. U unosu **ajanûz** u dolje navedenom popisu riječi sugerira se postojanje nekakvog derivacijskog nastavka u ovoj riječi.

Jedino u što možemo biti sigurni vezano za sintaksu jest da su pridjevi potvrđeni slijedeći imenicu koju opisuju: **Apârap^helûn Amanaišal** 'Arda Neoskrvnjena', **Apârap^helûn Dušamanûđân** 'Arda Oskrvnjena'.

POPIS ZNANIH RIJEČI VALARSKOG JEZIKA

Dugi samoglasnici označeni su cirkumfleskom [^], dok su u izvorniku označavani makronom (ravnom crtom iznad slova). Pridjevi boja u vanyarskom quendijskom **nasar** 'crven' i **ulban** 'plav' izvedeni su iz valarskog, ali, budući da im izvorni oblici nisu navedeni, nisu uključeni u popis.

Ažûlêz ime nepoznatog značenja, promijenjeno u quendijskom u **Aule**. (WJ:399)

amanaišal 'odskrvnjena' (WJ:401)

ap̄ar 'određeno vrijeme (razdoblje), festival' (usvojeno u noldorskom narječju quendijskog kao **asar** zbog opće promjene p̄ [quendijski th] > s). (WJ:399) Cf. **ap̄ara**.

ap̄ara 'postavljen, određen' (cf. **ap̄ar**) (WJ:399) Nalazi se u **Ap̄araigas** 'postavljena vrućina' (Sunce), te u riječi **Ap̄arap^helûn**, pretpostavljenog značenja 'određeno obitavalište', korištenoj u istom smislu kao i quendijska riječ **Arda** (na ovo značenje riječi Arda, koja je po sebi čisto vilenjačkog porijekla, utjecala je valarska riječ **Ap̄arap^helûn**). **Ap̄arap^helûn Amanaišal** 'Arda Oskrvnjena', **Ap̄arap^helûn Dušamanûđân**, 'Arda Oskrvnjena'. (WJ:399, 401)

akašân pretpostavljeno znači 'On kaže' misleći se na Erua; iz ovog je proizašla quendijska riječ **aksan** 'zakon, pravilo, zapovijed'. (WJ:399)

Arômêz (*u izvorniku slovo ô posjeduje dijakriktik koji označava da je samoglasnik otvoren i sličan samoglasniku a*) ime prilagođeno quendijskom kao **Orome**, a sindarskom kao **Araw**. (WJ:400) Prema etimologiji vilenjačkog puka riječ **Orome** značenja je 'puhanje u rog' ili 'puhač u rog', ali, izvorno, ime na valarskom nema daljnju etimologiju, osim što pripada Oromeu. (WJ:401).

ašata 'kosa', također **šata**. (WJ:399)

ajanûz 'onaj tko je svet' (WJ:399; quendijska riječ **ainu** posvojena je i prilagođena iz valarskog). Usporedi PM:364 gdje Tolkien navodi da je u valarskom riječ **ajanu-** bila 'ime Duša Eruova prvotna stvaranja'. Da li se iz toga zaključiti da je oblik **ajanu-** osnova riječi, dok bi u riječi **ajanûz** produženje posljednjeg samoglasnika i nadodavanje nastavka **-z** označavali nekakav oblik sklanjanja - možda nominativ jednine?

Dâhan-igwiš-telgûn vjerojatno valarski naziv za **Taniquetil**; vidjeti WJ:417. Quendijsko je ime dijelom prilagođenica, a dijelom 'iskrivljenica' inspirirana pučkom etimologijom. **Taniquetil** se može interpretirati kao 'visoko bijelo mjesto', ali ovo nije dobar quendijski. Javlja se i u češćem, ali vjerojatno manje ispravnom obliku **Dahanigwishtilgûn**.

delgûmâ riječ neznana značenja. (WJ:399) Znano je, međutim, da je utjecala na quendijsku riječ **telume** '(posebice nebeski) svod, kupola' (LR:391 osnova TEL, TELU), što je izmijenjeno u **telluma** 'svod', odnoseći se posebice na 'Vardin Svod' ponad Valinora; također korišteno za svod palače Manwea i Varde na Taniquetilu. Prvo značenje može se uočiti u *Namârie*: **Vardo tellumar... yassen tintilar i eleni...** 'Vardinim svodovima... gdje zvijezde podrhtavaju...' (LotR1/II ch. 8)

dušamanûôân 'oskrvnjena' (WJ:401)

Ezellôchâr 'Zeleni brežuljak (humak)', sadrži valarsku riječ za 'zeleno' koja nije posvjedočena zasebno, ali je prilagođena vanyarskom quendijskom kao **ezel**, **ezella** (WJ:399). Prilagođeno quendijskom kao **Ezellohar** (vjerojatno postajući ***Erellohar** u narječju izgnanih Noldora zbog opće promjene $z > r$).

Ibrîniðilpat^hânezal ime **Telperiona** na valarskom (WJ:401), nepoznate etimologije iako se čini da ime sadrži riječi **iniðil** 'cvijet', te možda **ezel** 'zelen' (vidi **Ezellôchâr**). David Salo predlaže interpretaciju ***Srebrni cvijet zelenih listova**, što, ukoliko je točno, bi predmnijevalo postojanje sastavnica **ibri** 'srebrni' (ili 'bijel?') i **pat^hân** 'list'.

igas 'vrućina', provizorno izdvojeno iz **Apâraigas** 'postavljena vrućina' (q.v.)

iniðil 'ljiljan ili drugi veliki pojedinačan cvijet' (izvor quendijskog **indil**, i, očito, adûnajske **inzil**) (WJ:ž99)

mâchanâz, mn. **mâchanumâz** 'Autoriteti', naziv korišten za najveće Valare, **Aratar** na quendijskom. Valarska je riječ prilagođena quendijskom kao **Mâhan** mn. **Mâhani**.

machallâm označava jedno od sjedala Valara u Prstenu Usuda, izvor quendijskog **mahalma** 'prijestolje' (WJ:399, cf. UT:305, 317)

mâchan pretpostavljeno znači 'autoritet, autoritativna odluka' (WJ:399). Izvor quendijskog **Mâhan**, naziva za jednog od osam najvećih Valara, iako je prijevod **Aratar** bio uobičajeniji. Sastavnica u **Mâchananaškad** 'Usud-prsten', Prsten Usuda, prilagođeno quendijskom kao **Mâhanaksar** ili u prijevodu **Rithil-Anamo**. (WJ:401)

Mânawenûz 'Blagoslovljeni, najbliži Eruu'. U quendijskom izmijenjeno i skraćeno u **Manwe**. (WJ:399)

mirub- 'vino', sastavnica u **mirub^hôzê-** (pretpostavljeno početak duže riječi) = quendijski **miruvóre**, **miruvor**, ime posebnog vina točenog na slavljima Valara, iskazano kao 'medovina' u prijevodu *Namârie* u LotR gdje je posvjedočena ova riječ (**yéni ve linte yuldar avánier... lisse-miruvóreva**, 'duge su godine minule kao brzi gutljaji slatke medovine', LotR1/II ch. 8) Vjerojatno je riječ prvotno usvojena u obliku ***miruvóze**, postajući **miruvóre** u narječju Noldora zbog opće promjene $z > r$. Oblik ***miruvóze** opstao bi u vanyarskom. RGE0:69 potvrđuje da je riječ **miruvóre** 'izvedenica iz jezika Valara; ime dato piću koje se točilo na njihovim slavljima'.

naškad (ili **anaškad?**) sastavnica provizorno izdvojena iz **Mâchananaškad** možda značuci 'prsten', cf. Crni govor **nazg**.

Næchærra (*napisano malim slovom u izvorniku*) izvorno valarsko ime, prilagođeno quendijskom kao **Nahar**, Ormeov konj. Ime je vjerojatno izvedeno onomatopejsko prema njegovu glasanju. (WJ:401)

Ošoşai, **Oşşai** ime pretpostavljenog značenja 'spuming, pjenjenje', prilagođeno quendijskom kao **Ossai** > **Osse**, sindarski **Yssion**, **Gaerys**. (WJ:400)

***P^hanaikelût^h** (pretpostavljeno znači 'sjajno zrcalo', naziv korišten za Mjesec (WJ:401)

p^helûn 'obitavalište', provizorno izdvojeno iz **Apârap^helûn**, q.v.

rušur 'vatra' (također **uruš**) (WJ:401)

šata 'kosa', također **ašata** (WJ:399)

***šebet**^h 'zrak' (WJ:401)

tuluk^h**a(n)** 'žut' (WJ:399). Prilagođeno vanyarskom quendijskom kao **tulka**.

Tuluk^h**astâz** (ali - ispravno je ipak **Tuluk**^h**aštâz**?) pretpostavljeno složenica sa sastavnicom **tuluka(n)** 'žut' i **(a)šata** 'kosa', 'zlatnokosi'. Prilagođeno quendijskom kao **Tulkas**. (WJ:399)

Tuluk^h**edelgorûs** ime **Laurelina** na valarskom, etimologija nije znana ali riječ, čini se, sadrži oblik pridjeva **tuluk**^h**a(n)** 'žut' (WJ:401)

ulu, ullu 'voda' (WJ:400, 401). U **Ulubôz, Ullubôz**.

Ulubôz, Ullubôz imena koja sadrže sastavnicu *ulu, ullu* 'voda', prilagođeno quendijskom kao **Ulmo**; prema narodnoj etimologiji interpretirano kao 'onaj koji toči, točioc'. (WJ:400)

uruš 'vatra' (također **rušur**) (WJ:401)